

İNSAN AÇISINDAN EDEBİYAT

Nermi Uygur (15 Ocak 1925 İstanbul - 21 Şubat 2005 İstanbul). Galatasaray Lisesi'nin Latince Bölümü'nü bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nde ve Almanya'da Köln Üniversitesi'nde okudu. 1952'de, kültür bilimlerine ilişkin bir yapıtla felsefe doktoru oldu. Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki öğrenim kurumlarında araştırmalar yaptı. 1963 yılından sonra İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olarak çalıştı; Almanya'nın Wuppertal Üniversitesi'nde Mantık, Dil, Sanat, Kültür Felsefesi ağırlıklı dersler verdi. 2000 yılında, Türkiye'de felsefenin kurumlaşmasına ve Türkçenin felsefe dili olarak gelişmesine katkılarından ötürü Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü'nü aldı.

Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca yayın etkinlikleriyle yurtiçi ve yurtdışında özgün bir düşünür ve denemeci olarak tanınan Nermi Uygur'un, kısa incelemeleri ile çevirileri dışındaki Türkçe kitapları şunlardır:

Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1958; Türk Dil Kurumu 1959 Bilim Ödülü; 1998); *Dilin Gücü* (1962, 1997); *Felsefenin Çağrısı* (1962, 1995); *Dünya görüşü* (1963); *Güneşle* (1969, 1997); *İnsan Açısından Edebiyat* (1969, 1999); *Türk Felsefesinin Boyutları* (1974, 1988, 2002); *Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi* (1975, 1996); *Dil Yönünden Fizik Felsefesi* (1979, 1985); *Yaşama Felsefesi* (1981, 1998); *Kültür Kuramı* (1984, 1996); *Bunalımdan Yaşama Kültürü* (1989, 1997); *Çağdaş Ortamda Teknik* (1989, 2002); *İçerisiyle Batı'nın Kültür Dünyası* (1992, 1998); *Tadı Damağımda: Bir Okur-Yazarın Kitap Okuma Serüvenleri* (1995, 1996; Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 1995 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü); *Başka-Sevgisi* (1996); *Salkımlar* (1998); *Dipten Gelen* (1999); *Denemeli Denemesiz* (1999); *İçimin Sesi* (2001), *Eşekler, İkindiler, Yetişimler* (2004, 2005 Vedat Günyol Deneme Ödülü).

*Nermi Uygur'un
YKY'deki kitapları:*

Tadı Damağında (1995)
Felsefenin Çağrısı (1995)
Kuram-Eylem Bağlamı (1996)
Kültür Kuramı (1996)
Başka-Sevgisi (1996)
Bunalımdan Yaşama Kültürü (1997)
Güneşle (1997)
Dilin Gücü (1997)
Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1998)
Salkımlar (1998)
Yaşama Felsefesi (1998)
İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası (1998)
Dipten Gelen (1999)
Denemeli Denemesiz (1999)
İçimin Sesi (2001)
Çağdaş Ortamda Teknik (2002)
Türk Felsefesinin Boyutları (2002)
Eşekler, İkindiler, Yetişimler (2004)

Doğan Kardeş
Denemeci - Seçme Denemeler (2011)

NERMİ UYGUR

İNSAN AÇISINDAN
EDEBİYAT

Denemeler

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 1123
Cogito - 80

İnsan Açısından Edebiyat / Nermi Uygur

Kitap editörü: Korkut Tankuter

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Sayfa tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi, Birlik Caddesi, No: 26, Acar Binası
34524, Haramidere - Beylikdüzü / İstanbul
Tel: (0 212) 422 18 34 Faks: (0 212) 422 18 04
www.acarbasim.com
Sertifika No: 11957

1. baskı: 1965
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Ocak 1999
4. baskı: İstanbul, Şubat 2016
ISBN 975-363-956-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2016
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 142 Odakule İş Merkezi Kat: 3 Beyoğlu 34430 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

İlk İki Baskının Önsözü • 7
Üçüncü Baskının Önsözü • 9

1. Edebiyatın Yeri • 11
2. Biricik • 25
3. Yazarın İstedığı • 36
4. Edebiyatta Bilgi • 57
5. Töre Bekçileri • 77
6. Yığın Edebiyatı • 91
7. Bağlanmanın Çeşitleri • 104
8. Edebiyat Karın Doyurur • 134

Kavramlar Dizini • 145
Özel Adlar Dizini • 147

İlk İki Baskının Önsözü

Durmadan artıyor edebiyata ilişkin güçlükler. Alabildiğine karmaşık sorularla bezeniyor edebiyat. Biryandan da belgesiz savlar, yanlış anlamalar, çarpık görüşler, aldatıcı önyargılar kaplıyor ortalığı. Çeşitli yönlerden sokulmak zorunda edebiyata araştırmacılar. Alışılagelenden çok daha etkili bir tutumla dilbilgini, toplum uzmanı, uygarlık tarihçisi, sanat filozofu, yaratma psikologu iyiden iyiye incelemek zorunda edebiyatı. Eğitimciye, politikacıya, töreciye de düşen pekçok görev var bu arada.

Edebiyat okuyucusuyum ben. Dilediğim gibi bir okuyucu olamadıysam da, büyük yeri var gecemde gündüzümde okumanın. Küçüklüğümden beri bulaştığım eski yeni kültür dillerinin aracılığıyla epeyce değişik okuma tatlarının içinden geçtim. Türlü türlü görünüşleriyle az çok izleyebildim sanıyorum edebiyatı.

Ayrıca yıllardır bir eğitim kurumunda felsefe öğretmekteyim. Başka türlü söyleyeyim: yazılı ya da sözlü insan ürünlerini işleyen bir emekçiyim. Belli yöntemlerle çözümleyerek bilince kavuşturmaya çalışmak benim görevim bu ürünleri.

Yazarım herşeyden önce. Ne yaptığımı, uğraşı alanımda yapılıp edilenin ne olduğunu apaçık kılmak istiyorum kendime. Öbür yazarların pekçoğu paylaşmasa da bu isteğimi, edebiyat yazarlığının, zamanla edebiyatı soruşturmada yoğunlaşacağına inanmaktayım. Evrene insan açısından bakmaktır edebiyat, evreni dille yorumlamaktır; edebiyat yazarının anakonusu, başkaca ne kılığa bürünürse bürünsün, edebiyattır da ondan. Herkes kendi uğraşı alanının başsorumlusudur.

Bütün bu varlıkça ilişkiler edebiyat sorularıyla dolduruyor yaşamımı. Çepeçevre bir edebiyat kuramına götüren bir yolda, bazı çözümlerime eriştiğim kanusundayım.

İşte bu kitap hem bu sorulardan bir-iki tutamı açığa koyuyor, hem de çözüm doğrultularından birkaç kesiti belli bir bağlam içinde deşiyor.

Nermi UYGUR

Mayıs, 1965

Ekim, 1969

Üçüncü Baskının Önsözü

Konumu bakımından gerçekliğe elden geldiğince uygun düştüğünü sandığım bir belirlenimle, bu kitap: genel yorum kuramından edebiyat estetiğine, yapıt eleştirisinden sanat felsefesine değin çeşitli yöntem, amaç ve kapsamdaki kültür etkenliklerinin kesiştiği bir alanda yer almaktadır. Değişik ilgi ve gereksinimlerin dayanılmaz çekimiyle kendimi onyıllardır içinde bulduğum bir alan bu. Ayık bir geriye bakışla saptandığında: çok daha önceden beri içinde kumıldandığım, bambaşka adlara da bürünse tüm uğraşlarım boyunca sürekli bağ kurduğum bir alan bu. Ne var ki çok özel bir bağ benimkisi.

Başkalarının, sıklıkla rastlandığı üzere, duygu, beğeni, ulusal görev, ya da alışılmış bir araştırma kaygısıyla yöneldiği konuları, bu arada başkalarının pek ilgilenmediği bazı sorunları, mantıksal-çözümleyici bir tutumla, fenomenolojik bir dilci felsefeyle işledim bu kitapta. Eğildiğim kültür gerçekliklerinin hakkını daha da iyi vermesi için, bu tutumu daha da işlek kılma yollarını aradım durdum.

Kitabın, değişik kesimlerden gelen istekler üzerine, yeniden basılması, inancımın göre, işlediği konular kadar, işleyiş ve düşünüş üslubuyla da kaçınılmaz bir kültür ödevini yerine getirmeye çalıştığını göstermekte. Kuşkusuz, her tek-kitabın, yazgı gereği, katlanması gereken eksiklerden hiç olmazsa bir tutamcılığını gidermek isteyenler, bazı bakımlardan bu kitabın öncesi ve sonrası durumundaki öbür kitaplarımın başvuru olabilir. Süürülecek izler öylesine yaygın, zaman zaman da öylesine belirgin ki, bir-ikisini bile vurgulamaya kalkışıp okuyucularımın yaratıcı özgürlüğünü kısıtlamaya yeltenecek değilim burada.

Bu üçüncü baskının, tıpkı ikinci baskı gibi, 1965 yılındaki ilk baskının hemen hemen hiçbir sözcüğüne ilişmeden gerçekleşmesi, Türk kültür dilinin, bazı ters yellere karşın, gelişmelerden uzak kalmadığına; yalın bir eri olduğum bir zamanların öncü Türkçesinin ne denli güzel bir yol aldığına göstergelik etmekte.

Nermi UYGUR
Nisan, 1984

1
Edebiyatın Yeri

Bir okul çocuğunun elindeki kitapta Őu satırlar var:

“Bir cisim yerçekimine göre asılı ya da dayalı durumda bulunur. Cisim yalnızca birtek noktasından desteklenip tutulmaktaysa asılı durumdadır. Asılı olan cismin asılı bulunduğu nokta asılma merkezidir. Bir cismin yatay bir düzlem üstünde bir ya da birçok noktası varsa o cisim dayalıdır. Bu durumda bütün yerçekimi kuvvetleri ile cismi asılı tutan ya da cismin dayandığı kuvvetler birbirlerini giderirler.

Denge ya sürekli, ya süreksiz, ya da bozulmaz olabilir. Asılı cisimlerin ağırlık merkezi, asılma noktalarından inen düşey üzerinde ya da onun altında bulunursa bu cisimlerin dengesi süreklidir. Böyle bir cisim yerinden oynatılırsa yeniden eski durumunu alır. Asılı cisimlerde ağırlık merkezi asılma noktasından geçen dşeyin üzerinde olmakla birlikte asılma noktasının altında değil üstünde olabilir. Bu durumda cismin dengesi süreksizdir. Gerçekten de cisim bu durumda kımıldatılırsa eski durumunu almak biryana, eski durumundan gittikçe daha uzaklaşır. Bozulmaz dengeye gelince, asılı cismin ağırlık merkezi asılma noktasıyla birleşirse böyle bir cisim bozulmaz dengededir. Ne denli değişirse değişsin yeri, gene de dengeli durumda kalır...”

Hep aynı çocuğun başka bir ders kitabındaki parçalardan biri de şöyle başlıyor:

“Sütlüklü’nün dar, dolambaç sokaklarından birinde çıplak ayaklarındaki takunyaları bozuk kaldırımların üzerinde at nalı gibi tıkırdatarak koşan bir kız çocuğu, viran bir evin önünde durdu. Kapı tokmağını birkaç defa vurdu, bekledi; açan olmadı.

Birbirine yaslanmakla ayakta durabilen bu kavşamış evceğizler, sanki bir sıraya gelmiş, uyuyorlar. Yerde, duvar üstünde sönük bakışlarla ağır ağır gezinen, tüyleri seyrelmiş, derisi karnına yapışmış birkaç aç kedi, sokağın hareketsizliğini canlandırıyor... Cumbaların birine asılmış küçük kafesteki saka kuşu, mahpesinin çubuklarını gagalayarak aşağı yukarı çırpınıyor.

Takunyalı kızın elinde küçük bir kâse var. Açılmayan kapının tokmağına bir daha yapıştı: Tak, tak, tak... Yine çıt yok... Bu defa çocuk sinirlendi, tokmağı oyuncak yaparak, tak tak, tak, tak, tak, tak, tuhaf bir kadans tutturdu. Ve bu tıkırtının ahengiyle gittikçe cezbelenerek, elindeki kâse muhteşiyatının, çalkana çalkana, yarısını döktü. Nihayet içerden kart, kısık bir ses fışkırdı:

— O takırtıyı yapan ellerin ilâhi teneşire gelsin, emi? Ben alîl-vücut bir kadınum. Hangi bir işe yetişeyim? Sizi kapı dibinde mi beklemeli? Terbiyesiz! Patladın mı, ne oluyor-sun? Biraz bekle...

Bu taltifkâr sözlerle kapı açılır. Kızcağız, kır saçları didiklenmiş yün gibi şakaklarına yapışmış koca kafalı, kısa, yuvarlak, ellilik bir kadınla karşılaşır. Bu muvacehede kocakarı, öfkesini yenmek lüzumuyla sözünü değiştirerek:

— A, Zehra, yavrum, sen misin? Bilemedim. Lâfımı geri aldım. Darılma... Çok yaşayacaksın!.. Elindeki kâsede ne var?

— Okunmuş su... Annem yolladı. Amcama içirecekmişsin...”

Sallantısızca şunu söyleyebiliriz: Aktardığım parçalar, birbiriyle kolay kolay karıştırılamayan iki yazı dünyasından çekip çıkarılmıştır. Edebiyat alanına giren bir yazıdır ikinci alıntı. İlk yazıysa edebiyat-olmayan bir yazıdır. Kime sorsanız böyle der.

Yazılar arasındaki bu keskin ayrılığın konuca temellendirilebileceğini sanmıyorum ama. Saçma birşey 'dengeyle ancak fizikçi, kımultu fizikçisi uğraşır' diye düşünmek. Salt denge konusunu işleyen bir yazıyı edebiyat yazısı saymamak çılgınlık bence. Konuca sınırlanamaz edebiyat; yazısına sokamayacağı hiçbirşey yok edebiyatçının.

İlk yazının doğa üzerine bilgi vermesine karşılık, ikincinin bir sokağı, insanları anlattığını, belki de uyduruksal bir durumu dilegetirdiğini, böylece kendine özgü bir ayrıcalığı olduğunu öne sürmeye kalkışmak da yanlış bir tutum bence. Bir romandaki betimsel doğa bilgilerini edebiyat dışına atmak, sosyolojiye değgin soruşturmacı bir inceleme yazısını da edebiyat diye benimsemeyi gerektirecekti yoksa.

Kullanılan sözcüklerin seçimine de dayatılamaz aradaki ayrılık. Edebiyat yapıtlarının sözcük dağarcığı önceden belirlenmiş değildir. Şu sözcüklerin rastlandığı yazıya edebiyat yazısı denemez, diye kestirip atmak gerçekliğe de akla da aykırı.

Bazı kimseler edebiyat yazılarını biçemden tanıdığımızı söyleyebilir. Öyle ama, biçemin ne olduğu biryana, çeşit çeşit biçemlerden sözedildiği; üstelik ister yerbilgisi, ister gökbilgisi, ister tarih olsun, bazı bilim yazılarının edebiyat yazılarından biçemce hiç de bambaşka şeyler olmadığı gözden yitirilmemelidir. Edebiyat dışında olduğu gibi edebiyatta da "renksiz", "soluk", "kuru" biçemlerle karşılaşırız.

Ne peki bir edebiyat yazısını edebiyat yazısı kılan şey? Bana kalırsa konu da, bilgisel içerik de, sözcüklerin seçimi de, biçem de edebiyatı belirler belirlemesine birbakıma. Gene de edebiyatın özelliğini iyice aydınlatmada yetersiz herbiri. *Çokgörünümlü* bir yapısı olan edebiyatın ne olduğunu kavramak için başka özellikleri de işe karıştırmak gerekir. Bunların belki de en

önemlisi, bir edebiyat yazısının *insan açısından* yazılmış bir yazı olmasıdır. Nasılsa örtük kalmış bir özellik bu, bence. Edebiyat yapıtlarının ortaklaşa kuruluşunu günışığına çıkarma çabaları şimdiyedek tam üstünde durmamış nedense bu özelliğin. Kimse kuşkulamaz edebiyatın insan başarısı olduğundan. Köprü kurmak, resim yapmak, arkeoloji kazıları düzenlemek gibi insanın ortaya koyduğu bir üründür edebiyat. İnsan olmasaydı edebiyat da olmayacaktı. Diliyle, çalışmasıyla, biçimlendirme gücüyle insandır edebiyat yaratıcısı. Edebiyat yapıtının yöneldiği ortam da insan ortamıdır: insan içindir edebiyat; insandır edebiyat yapıtını okuyan, anlayan, verimlendiren; insana sunulmuştur edebiyat, insandır edebiyatı değerlendiren. Bu da kimsenin gözünden kaçmayan bir olgu. Nitekim *insancı* (hümanist) edebiyat öğretileri, edebiyat yaratılarının hem neden hem de etki yönünden insanı koşul tutmasında pekiştirirler kanıtlarını. Bense başka bir özelliğe dikkati çekmek istiyorum: Türü, konusu, değeri ne olursa olsun her edebiyat yapıtı insan açısından yazılmıştır; bu, doğrudan doğruya yazının kendisine sinmiştir, yazar ile okuyucuyu hesaba katmaksızın yazının kendisinde gösterilebilir; böylesine bir özelliğe bezenmemiş hiçbir edebiyat yapıtı yoktur.

Bir yazı türüne, genellikle edebiyat dışında yer aldığı herkesçe benimsenen bir yazı türüne, bilim yazılarına eğilelim, hepsinde yazıya içkin ortak bir tutumla karşılaşırız: konuşucu diye biri yoktur ortada. Çoğun *kişisiz* yazılardır bunlar; tektek tümceleri derleyip toplayan kişisiz fiil çekimlerinden bellidir bu. Aktardığım ilk yazının ilk tümceleri “bulunur”, “durumdadır”, “merkezidir” sözcüklerini kapsıyor nitekim. Kim konuşan bu tümcelerde? Birbakıma hiçkimse. Biri konuşmadan olmaz gerçi; olmaz ama, kendisini silmiş ortadan kim konuşuyorsa. Hemen hemen hiçbirşey öğrenmiyoruz yazıdan, konuşanın kimliği üzerine. Hiçkimse işe karışmadan nesnelere dilegeliyor sanki. Bu dilegelene anlamak için konuşucunun kim olduğunu bilmek gerekmiyor zaten. Tam tersine: yalnızca yazıda bildirilenle yetinmeyen, yazının anlamını konuşanla bütünleyip denetlemeye çalışan, sunulanı çarpık bir anlayışa büründürmektedir. Bilim yazılarının yazarı bilgin, yazısında konuşmaz kendisi. Doğru

değildir yazar ile konuşucuyu karıştırmak. Bazı bilim yazılarında biz'li söylemler kişisiz bir söyleyiştir aslında. Nesnellikten başka birşey tanımayan alçakgönüllü bir davranışın biz'i bu. Tek tük rastlanan ben'li deyişlerse, bilimce-nesnel davranışların bırakıldığını gösteren birer ipucu.

Dilegetirdiği şey, bilgi içeriği, amacı ne olursa olsun konuşucu insandan yoksun bir yazıdır bilim yazısı. İnsan açısı neredeyse kalkmıştır böylesi yazıda: Herçeşit duyguyla, duygusallıkla, çıkarla, sevgi ve değerlemeyle ilgisini kesmiş gibidir bu yazılar. Kişiselliği büsbütün yokedemediği yerde en aza indiren ölçüp biçmeler, betimlemeler, matematik anlatımlar, teknik deyimler, ortadan söylemler ağır basar bu çeşit yazılarda. Bildirdiğine kendisini katmayan, nesnenin yapısına katkıdan kaçınan, yantutmayan bir yazarın yazısıdır bilim yazısı. Bu yazılarda (bir benzetmeyle) nesnelere kendisi konuşuyor, diyenlerin hakkı var bence. Yalnızca bilim yazılarının değil, edebiyat-olmayan tüm yazıların başlıca özelliği, konuşan insanın bu yazıların dışında kalması gerçeği.

Edebiyattaysa durumun başka olduğu, çok kişi habersiz görünse de, uzunboylu bir deşmeyi gerektirmeyecek biçimde açık. *Biri konuşuyor* aktardığım ikinci parçada. Yazının içinde bu konuşucu. Sülüklü'nün eğribüğü sokaklarına onun açısından bakıyoruz. İstanbul'un bir bölgesi mi bu Sülüklü, yoksa yazarın düşgücünde yarattığı uydurksal bir bölge mi, hiç önemi yok bunun şimdi. Önemli olan, bir konuşucunun yazının heryerine damgasını basmasıdır. Tuhaf ama bu, gerçek gene de. Tuhaf, öyle ya adını bilmiyoruz konuşanın, dosdoğru tanıtmış değil bize kendini. Kadın mı, erkek mi, kaç yaşında, nerde oturuyor? Sülüklü ile ne ilgisi var? Bu soruları karşılayacak bilgi yok elimizde. Yazıdaki varlığından kuşkulanmayız gene de konuşanın. Sülüklü'de olup bitenleri yakından izlediği, dikkatli bir gözlemci olduğu besbelli; insanların hangi içgüdüyle kımıldandığına, birbirlerine sözlü ya da sözsüz nasıl davrandıklarına görünmeden tanıklık ediyor; doğa nesnelere bir yerini, ev eşyasının belli zamanlarda ne durumda olduğunu en ince ayrıntılarına dek anlatabiliyor. Olup bitenlerde beğendiği şeyler de var, beğenmediği şeyler de; betimleme-